

Zárójelentés az NKFIH K-119237 számú *Buda Oppugnata - Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című pályázatról

A *Buda Oppugnata - Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című pályázat 2016. október 1-jén indult és a pandémia miatti hosszabbításoknak köszönhetően 2022. április 30-ával zárult le. Alapvető célkitűzése kettős természetű volt: egyrészt Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum Decades* című, töredékesen elkészült műve V. decasának kritikai kiadásra való előkészítése szerepelt a tervek között, másrészt ezzel szoros összefüggésben egy Buda és Pest 1540–42-es ostromainak forrásait magyar fordításban, alapos jegyzetekkel közreadó forráskiadvány elkészítése és megjelentetése volt a cél. Előljáróban elmondható, hogy a kitűzött célokat sikerült megvalósítani, ugyanakkor a kutatás természetéből fakadóan voltak a célokban kisebb módosulások, de a projekt, ahogy alább részletesen is kifejtem, többet adott, mint amit az eredeti vállalkozásokban ígértünk. Az alábbiakban előbb a projekt céljait kívánom röviden összefoglalni, majd bemutatom az elért eredményeket, megemlítve a projekt kapcsán született főbb publikációkat, illetve a projektben részt vevő személyek, kutatók és hallgatók szakmai előmenetelét, végezetül a kutatás lehetséges további irányairól szeretnék szólni.

A projekt célkitűzései

A pályázat maggondolata Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum Decades* című, összegző történeti művének, helyesebben a magyar szempontból legrelevánsabb részeinek kritikai kiadásra való előkészítése volt. Wolfgang Lazius (1514–1565) a bécsi humanizmus egyik kiemelkedő alakja, az 1540-es évektől volt I. Ferdinánd osztrák főherceg, illetve cseh és magyar király, utóbb német-római császár udvari történétírója. Számos történeti művet írt részben német, részben latin nyelven, de élete fő művének a *Rerum Austriacarum Decades*-t szánta, amely a római hódítástól kezdve a tervek szerint Lazius saját koráig tárgyalta volna a Habsburg-uralom alatt álló területek történetét. A hatalmas vállalkozást, melybe Lazius szisztematikusan beledolgozta több korábbi művét vagy azok részleteit is, soha nem tudta teljesen befejezni. Általában történeti és különösen magyar történeti szempontból legjelentősebb része, az V. decas azonban, mely 1526 és 1556 között 30 év magyar történelmét tárgyalta, teljes egészében elkészült. Lazius az V. decasba beledolgozta az 1548-ban már készen álló *Rerum Pannonicarum libri* négy könyvét: az RPL eredtileg egy rövid bevezetővel indult és három

könyvben tárgyalta Buda 1540., 1541. és 1542. évi ostromait, majd a IV. könyvet Lazius alapvetően Esztergom és Székesfehérvár 1543. évi ostromainak szentelte. Ez a kéziratban maradt munka volt az első történeti mű, mely monografikusan dolgozta fel a magyarországi török hódoltság kialakulásának történetét részben Lazius személyes élményei alapján, részben szemtanúk elbeszéléseire hagyatkozva. Az 1550-es évek végén ezt a kiadásra előkészített, de végül kéziratban maradt anyagot az V. decas III–VI. könyveként beledolgozta a nagy összegző munkába. Ennek következtében az V. decas súlypontja, mintegy a teljes szöveg 40%-a Buda körüli eseményekkel foglalkozott. Mivel pedig az első verzió, az RPL szövege is két változatban volt elérhető, az V. decas bizonyos részeinek három kézírata is ránk maradt. Ezeket az ÖNB Kézirattára őrzi (cod 7967, cod 7937, cod 7688). Lazius műve egyedülálló a maga nemében, ugyanakkor mindmáig kéziratban maradt és a szöveggel nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott korábban mind az osztrák, mind a magyar szakirodalom. A projekt egyik célkitűzése az volt, hogy előkészítse az V. decas kritikai kiadását és lépéseket tegyen egy majdani teljes magyar fordítás felé is.

Már a projekt tervezésekor világossá vált ugyanakkor, hogy mivel a súlypont a Buda-körüli harcokra esik, a szöveg tárgyi jellegű jegyzeteléséhez számos kontrollforrás bevonására lesz szükség. Ezek felkutatása közben vált egyértelművé, hogy bár Buda elestéről megdöbbentően sok forrás született, ezek nincsenek összegyűjtve és java részük csak kéziratban, vagy régi nyomtatványként, többnyire latin, német vagy olasz nyelven férhető hozzá. Ebből a felismerésből született meg az a gondolat, hogy a projektet két pillérre alapozzuk: egyfelől a kritikai kiadás alapjainak megteremtése (a szöveg átírása, filológiai és tárgyi apparátus készítése, illetve a szöveg legalább részleges fordítása) legyen az egyik cél, a másik pedig egy, a jegyzetelést is segítő forráskiadvány létrehozása. A pályázatot habilitációm után bő fél évvel, 2016 tavaszán adtam be és az volt a tervem, hogy a nagyívű projekt révén lépéseket teszek az akadémiai doktori megírás felé is, illetve graduális és posztgraduális hallgatókat vonok be a munkába, így a Lazius-kutatás kapcsán a disszemináció is megoldható, illetve szakdolgozatok, TDK-dolgozatok és doktori disszertációk is készülhetnek a projekt támogatásában vagy ahhoz szorosan kapcsolódva. A támogatást 2016 októberétől megkaptuk, és bár a pandémia több nehézséget is támasztott 2020 tavaszától, 2022 első hónapjaira sikerrel zártuk le a projektet.

Feladatok, eredmények

A Lazius-kiadás előkészítése volt a projekt eredetileg kitűzött fő célja (látni fogjuk, mennyiben módosult ez az évek alatt). Közel 180 kéziratoldalny szöveg átírásával kellett kezdeni a munkát, hiszen az V. decas kizárólag kéziratban volt eddig elérhető. A majdani kiadás alapszövegéül a legteljesebb, egyben legkésőbbi változatot is adó 7688-as kódexben megőrzött szöveget választottam. Az átírás elkészülte és a szöveg összeolvasása után következett a collatio szakasza: a 7688-as kézirat szövegét összevettem a cod 7967 és a cod. 7937 kötetekben meglevő részekkel és ennek alapján az eltérések a filológiai apparátusba kerültek. Ez a fázis 2018 őszére lezárult, ekkor került előtérbe a Buda-kötet munkálataihoz is csatlakozó jegyzetelés. A projekt végén most ott tartunk, hogy a Lazius-szöveg átírása és filológiai apparátusa készen van, és a jegyzetelés is 70%-ban.

Némi megtorpanást okozott a megvalósításban, hogy a szöveg a legnívósabb hazai neolatin szövegkiadási sorozatban, a BSMRAe-ben fog megjelenni, de éppen a projekt futamideje alatt változtatta meg a szerkesztőség a BSMRAe kiadási elveit. Nem a filológiai szabályokat, hanem azt, hogy a korábbi, kizárólag papír alapú (utóbb legfeljebb két rétegű, kereshető pdf formában elérhetővé tett) köteteket ún. *born digital* verzióban kell megjelentetni. Ez praktikus azt jelenti, hogy a sorozat igazodik a 21. századi szövegkiadás követelményeihez, így előbb a szöveg digitális változata készítenő el, speciális felkészültséget igénylő, szövegkiadásra specializált szoftver segítségével, majd ebből deriválódik egy adataiban mindenképpen korlátozottabb kivitelű print verzió.

A digitális átállás olyan plusz feladatokat és tudást követel meg a kézirat/digitális kézirat előkészítőjétől, aminek elsajátítása a projekt ideje alatt, az egyéb célok (Buda-kötet) veszélyeztetése nélkül, nem volt reálisan elvárható. Már csak amiatt sem, mert eleinte az alkalmazandó szoftver sem volt egyértelmű: a pilot projektként funkcionáló Oláh-kiadás első kötete még Classical Text Editorral (CTE) készült, de aztán 2021-re kikristályosodott, hogy a digitális igényeknek az Oxygen XML-szerkesztő és abban kialakítandó framework felel meg a legjobban. Látható volt, hogy ezen bizonytalanságok miatt a Lazius-kiadást érdemes egy kicsit lassítani, hogy kialakult keretek között, a felesleges energiabefektetést igénylő munkát elkerülve lehessen a kiadást megvalósítani. Ezért azt a döntést hoztam, hogy a filológiai apparátus készüljön el teljesen, ezt viszonylag könnyű lesz a Oxygen XML szerkesztőbe

átemelni, a tárgyi apparátust pedig már ezen a felületen kell véglegesíteni, mivel ott a más digitális adatbázisokkal való összefésülés (az ún. „adatgazdagítás”) alapkövetelmény.

A projekt eredménye így ebből a szempontból egy filológiailag előkészített kézirat, melynek azok a részei kerültek alapos jegyzetelésre, amelyek bekerültek a projekt kapcsán elkészült kötetekbe, vagy dolgozatokba.

Ez egyben át is vezet bennünket a projekt másik legfontosabb célkitűzéséhez, a *Buda oppugnata* forráskötethez. Mint a bevezetőben említettem, a kötet eredetileg lényegében segédanyag, egyfajta „melléktermék” lett volna a Lazius-szöveg jegyzeteléséhez, de a munkálatok során olyan gazdag anyagot sikerült összegyűjteni, hogy (különösen a Lazius-kiadás körüli változások miatt) egyre inkább a projekt fő céljává lépett elő. A Buda-kötet végül 2021 decemberében jelent meg, közel 600 oldalon 33 képpel, kihajtható mellékletekkel és több, kifejezetten a kötet számára készült térképpel.

A rendkívül gazdag anyag teljes magyar fordításban tartalmazza Lazius Budáról írott három könyvének szövegét (ez az V. decas közel 40%-a!). Fordítások készültek latin (Giovio, Obsidio Budae, Verancsics, Szerémi stb.), német (Melchior Hauffe- és Carlowitz-napló, német újságok, hadi jelentések), olasz (Antonio Mazza beszámolója) és oszmán-török nyelvből. A prózai szövegelemlek mellett számos vers került be a kötetbe latin (Janicki, Lange), német (Hans Sachs), olasz (Daniele Barbaro), sőt horvát (Vetranović) nyelvből fordítva. Nem beszélve az eleve magyar nyelven született forrásokról (Memoria rerum, Tinódi).

Külön értéke a kötetnek, hogy sikerült több olyan metszetet is megszerezni (Schön-metszet bécsi színezett példánya; a Solis-metszet nürnbergi, hiánytalan verziója), melyeket eddig Magyarországon soha nem publikáltak. Erre az NKFIH-projekt anyagi háttéré nélkül aligha lett volna lehetőség.

A kötet készítése közben vált világossá, milyen komplex módon viszonyultak a kortársak a budai eseményekhez. Ezen kutatások, vizsgálódások eredményeit a Buda-témához kapcsolódó számos magyar és idegen nyelvű konferencia-előadásban, illetve tanulmányban tártuk a szakmai közösség elé. A projekt senior kutatójának, Petneházi Gábornak és doktorandusz hallgatóimnak, Csapó Fanninak és Majoros Máténak kontribúcióit is összeszámolva összesen hatvan publikáció és előadás született a projekt ideje alatt. Ez még a hosszabbításokkal végül öt és fél évre elhúzódó pályázat esetén is több, mint évi tíz publikációt, megjelenést jelent. A publikációk adatai megtalálhatók a jelentéshez mellékelte közleményjegyzékben.

A számos tanulmány közül külön ki szeretném emelni a 2017-es *Buda oppugnata* konferenciakötetet. Ez a 2016. augusztus 29-én, a BTM-ben megrendezett műhelykonferencia előadásainak írott változatát tartalmazza, mely ugyan még nem a program szorosán vett időhatárán belül került megrendezésre, de afféle előzmény-konferencia volt, ahol be tudtuk jelenteni a hamarosan induló Buda-projektet is, a tanulmánykötet pedig felhívta a figyelmet a később megvalósuló forráskötet szükségességére.

A másik a 2019-ben Szegeden megrendezett *Udvari kultúra* konferencia, melyen az udvari történetírásra fókuszáló kutatások markáns szekciókat képeztek. A konferencia 2021-ben megjelent kötetében a kutatócsoport minden tagja publikált.

De nemcsak a szakmai közönség tájékoztatása fontos, a kutatásokat a nagyközönség számára is érthetővé kell tenni. Ezt szolgálta több egyetemi előadásom Pécsen vagy Szegeden, melyek nem csak hallgatók, de külső érdeklődők számára is nyitottak voltak, illetve a Buda elestéről a *Mindenki akadémia* című műsorban tartott előadásom (2017), illetve a bécsi CH-ban 2022 januárjában tartott prezentációm, mely az intézet youtube csatornáján megtekinthető.

Kifejezetten fontos eredménynek tartom hallgatók és fiatal kutatók bevonását a projektbe. A Buda-kötetbe szánt szemelvények egy része is hallgatók, doktoranduszok és fiatal kollégák bevonásával készült, de a projekt a szisztematikus utánpótlásnevelésre is lehetőséget adott.

Csapó Fanni 2017-ben a Buda ostromáról készült híres Schön-metszet és egy addig nem ismert, általa átírt és fordított szöveg, az *Obsidio Budae* összefüggéseit vizsgálta OTDK dolgozatában. Még abban az évben felvételt nyert az SZTE Irodalom és Kultúratudományi Doktori Iskola Neolatin Programjába, ahol Lazius egyik kéziratban maradt szövegét, az *Archeologiae Hungariae*-t teszi közzé disszertációjában. Csapó Fanni túl van a sikeres házivédésen, a dolgozat várhatóan 2022 őszén benyújtásra kerül.

Majoros Máté a Lazius által is taglalt 1556. évi hadjáratból írt TDK-dolgozatával a *Régi Magyar Irodalom* szekcióban 2019 tavaszán II. helyezést ért el, sőt a zsűri különdíját is megkapta. AZ OTDK-n elért siker, illetve eddigi munkássága alapján gond nélkül felvették az SZTE Irodalom és Kultúratudományi Doktori Iskola Neolatin Programjára, ahol Kasza Péter vezetésével immár negyedéves doktoranduszként készíti az 1556-os hadjárat irodalmi visszhangjáról szóló disszertációját.

A projekthez köthető témákból két szakdolgozat is született: Csizmazia Luca Hieronym Łaski 1541-ben írt követségi naplójából készült MA-dolgozatát 2021 januárjában védte meg, Brány

Krisztina pedig Lazius Székesfehérvár elestéről írt beszámolóját vetette össze Szerémi, Istvánffy és Martinus Stella szövegeivel, melyet 2021 júniusában védett meg.

Egy kutatás során mindig adódhatnak olyan eredmények, melyek az eredetileg tervezett munka kapcsán születnek, még ha nem is tartoznak a legszorosabban a vállalt célokhoz. Esetünkben az egyik fő célkitűzés Wolfgang Lazius Habsburg-udvari történetíró nagy összegző műve magyar vonatkozású V. decasának kiadása. Lazius azonban csak a második Habsburg Ferdinánd történetírói közül: elődje az 1539-ben elhunyt sziléziai humanista, Caspar Ursinus Velius volt. Lazius több alkalommal hivatkozott is Veliusra, illetve művét lényegében Velius csonkán maradt munkája folytatásának tekintette. Éppen ezért volt különös jelentőségű, hogy 2018 nyarán sikerült megtalálnom az OSZK Kézirattárában Velius egy ismeretlen és kiadatlan kódexét, mely több, addig ismeretlen részlet mellett különösen azért fontos, mert tartalmazza Velius Mohácsról szóló, elveszettnek hitt beszámolója egy verzióját. Ez a szövegváltozat ugyan a végén csonka, de így is páratlanul izgalmas lelet, és szorosan kapcsolódik a Habsburg-udvari történetírás témaköréhez. Bár a Velius-kutatások teljesen különálló projektet igényelnek, a TTI-ben futó *Mohács: Rekonstrukció és Emlékezet 1526–2026* program segítségével a Velius-kézirat legizgalmasabb részét, az addig ismeretlen Mohács-beszámolót 2020 augusztusában sikerült megjelentetni. A kötetben megtalálható Velius Mohács-beszámolójának latin szövege és fordítása, filológiai és tárgyi apparátussal, illetve Szilágyi Emőke fordításában Oláh Miklós és Velius Mohács-szövegre vonatkozó levélváltása szintén bilingvis formában. A kötetet Kasza Péter és Tóth Gergely tanulmányai vezetik be, melyek angolul is olvashatók, így a Velius-kiadás nemzetközi közönséghez is eljuthat majd.

A Velius-szöveg a projekt harmadik évének váratlan, de nagyon jelentős találatja volt. De nem maradt filológiai szenzáció nélkül a negyedik évad sem. A projekt vezető és szenior kutatója, Kasza Péter és Petneházi Gábor 2020 nyarán Trentóban felfedezték Gian Michele Bruto *Rerum Ungaricarum libri*jének egy teljes, korábban nem ismert példányát. Brutus szövegét a 19. században csonka kéziratokból adták ki, a trentói találat mintegy 40 százalékkal (!) növeli az eddig ismert terjedelmet. A felfedezés jelentősége, nem beszélve a 2000 oldalas (!) kézirat feldolgozásáról messze túlmutat jelen projekt vállalásain és keretein, de a felfedezés dicsősége még mindenképp ezt a projektet gazdagítja. Fényes betetőzése ez az udvari történetírás egy elfeledett szerzőjének, Laziusnak szentelt programnak, amennyiben Brutus szintén udvari történetíróként alkotta meg monumentális magyar történetét, melynek eddig alig kétharmada volt csak ismert.

Végül örömmel számolok be arról, hogy bár a projekt ideje alatt eredetileg nem terveztem, mert nem tűnt reális célkitűzésnek, de a hosszabbítások révén mégis megvalósítható lett akadémiai doktori értekezésem megírása és elkészítése. 2022 május 23-án nyújtottam be *Magyar történelem Bécsből nézve: Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című értekezésemet, mely a Lazius-szöveg III–VI. illetve IX–X. könyvének kritikai apparátussal kísért szövege, illetve tárgyi jegyzetekkel ellátott fordítása mellett a közölt szövegekről készült, 450.000 karakternyi bevezető tanulmányokat tartalmaz. A nagydoktori megírása és benyújtása személyes karrieremet tekintve mindenképpen megkoronázza az NKFIH által támogatott kutatások eredményeit.

A kutatás nem zárult le, sőt: éppen az elmúlt évek eredményei nyitottak új utakat, adtak új szempontokat a kora újkori latin nyelvű historiográfiai kutatásához. Ennek eredményeként, mintegy az NKFIH-projekt örököseként 2022 őszén a tervek szerint hivatalosan is megalakul az SZTE és az OSZK együttműködésében a Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport. Mindenre az ezennel lezártnak tekinthető projekt nélkül aligha nyílt volna lehetőség.